

Прегледни рад

УДК 069.51:39(497.11) ; 747:643(497.11)“18/19“
ГЕМ 75/1 (2011), 73–86*Мурадија Кахровић*

СОБА АЛАТУРКА У МУЗЕЈУ РАС У НОВОМ ПАЗАРУ

Апстракт: У овом раду приказана је соба *алатурка* која се налази у Музеју Рас, при Одељењу за етнологију, и представља вредан део културног наслеђа Новог Пазара. Ова соба је била намењена за госте због чега је најбоље уређена. Предмети који су сачињавали ентеријер *алатурке* били су рад занатлија, почев од ручно тканог ћилима, везених јастука клободаном, вешто украшених сахана, ибрика и других посуда од метала, што указује на велики процват занатства и трговине у овом граду. Циљ овог рада је да прикаже традиционално унутрашње уређење собе за госте *алатурке* крајем 19. и током 20. века у старим градским кућама оријенталног типа. У другој половини 20. века, услед наглог урбаног развоја Новог Пазара, савремена архитектура потиснула је традиционалну, оријенталну. Из тог периода има мало старих, градских кућа. Последица рушења старих кућа је и нестанак собе *алатурке*. Простор намењен за госте сада је салон опремљен новим, индустријски произведеним намештајем.

Кључне речи: *музеј, соба, алатурка, култура, традиција, град, Нови Пазар, занати, гости, ентеријер*

Увод

Културно наслеђе је предмет проучавања многих наука. То је неисцрпно благо које треба детаљно проучити и омогућити широј јавности, односно читаоцима да га што боље упознају. Концепт и дефиниција културног наслеђа су променљиви и често се проширују, али је чињеница да обухватају предмет и појаву из даље или ближе прошлости.

Једна од установа која се бави проучавањем културног наслеђа, обрадом, чувањем, заштитом и приказивањем најширој публици јесте музеј. Прошетати кроз музеј града значи упознати прошлост преко изложених експоната који приказују културно наслеђе тог града. Прошетати кроз Музеј Рас у Новом Пазару значи упознати вредан део културног наслеђа тог града. Део културног наслеђа јесте соба *алатурка*. Посетиоци на овај начин упознају оријенталну културу становања у овом граду од његовог оснивања, дакле од 15. па све до почетка 20. века, када је полако почела да нестаје. Изложени експонати у оквиру собе *алатурка* стари су око 100 година, што их чини занимљивијим и вреднијим за сваког посетиоца овог музеја. У њој је посетиоцима приказана култура становања богатих трговаца и занатлија почетком 20. века, јер овакве собе могле су да си приуште само имућније, градске породице. У другој половини 20. века, бројне старе градске куће су срушене због брзе урбанизације града. Тако су полако и *алатурке* нестајале. Данас је у овом граду опстао мали број *алатурки*. Њихова улога је само естетска, а не и наменска. Ту улогу је преузео савремено опремљени салон за госте.

Музеј Рас

У једној од старих, градских кућа, традиционалне архитектуре налази се Музеј Рас, значајна институција за овај град.

1. Зграда Музеја Рас

Музеј Рас је у току свог педесетосмогодишњег рада, од једне скромне збирке, захваљујући великом и упорном раду и залагању свог стручног особља, прерастао у музеј комплексног типа обухватајући област археологије, историје, етнологије, нумизматике, примењене уметности као и савременог ликовног стваралаштва. Захваљујући великом подручју свог рада, као и сарадњи са бројним сродним институцијама, Музеј Рас спада у значајне институције у Србији.

Одељење за етнологију музеја Рас

Одељење за етнологију има веома значајне и вредне експонате помоћу којих је посетиоцима приказана градска и сеоска култура подручја југозападне Србије. Већина предмета Одељења за етнологију нам потврђује да су у Новом Пазару две основне гране привреде биле занатство и трговина. У збиркама се налазе предмети новопазарских занатлија: терзија, обућара, опанчара, сарача, самарџија, нанулџија, ковача, калаџија, казанџија, терзија и других, као и предмети које су трговци донели са својих путовања из Дубровника, Солуна и других места.

Успешан развој трговине и занатства увек је позитивно деловао на урбани развој града. Напредна трговина и занатство, боља финансијска ситуација трговаца и занатлија, пружали су веће могућности за што боље услове њихових породица. У то нас уверавају њихове куће, нарочито ентеријер у њима. Унутрашње уређење у старим, градским кућама представља једну амбијенталну целину у којој је простор максимално искоришћен, практично и складно уређен.

Народна ношња приказана посетиоцима у оквиру сталне поставке Одељења за етнологију представља велико богатство овог музеја, и показује мултиетичност овог града. Ношње оригиналним мотивима израђеним везом у оквирима домаће радиности чине ове експонате више вредним и занимљивим за посетиоце.

Соба алатурка и култура становања

У оквиру сталне поставке Музеја пренесена је и реконструисана соба алатурка која одсликава културу становања градских породица крајем 19. и почетком 20. века. Култура становања представља одраз опште културе друштвене заједнице и одражава се у формирању, опремању и коришћењу

стамбеног простора. На формирање културе становања утичу потребе, навике и могућности појединца и шире друштвене заједнице.¹

Сама реч *алатурка* настала је од од тур. *alaturka*, франц. *à la* 'као, по, на (начин)' и франц. *turc* 'турски'.² Дакле, *алатурка* је соба уређена на турски начин, према турском обичају. Овај термин је ушао у употребу средином 20. века и потиснуо је термин *велика одаја*, до тада коришћен за ову просторију. Музеју Рас је ову *алатурку* поклонила стара, градска, бошњачка породица Ферхатагић 1970. године (сл. 2). *Алатурка* се налазила у оквиру њихове куће, грађене почетком 20. века, што показује и њен изглед.

2. Соба алатурка у Музеју Рас

На поду ове собе налази се ћилим ткан ручно, димензија 3,30 x 3,10 метара, израђен око 1920. године. Ткан је техником клечања на вертикалном разбоју. Ткање на оваквим разбојима означава другу фазу у развоју ћилимарства на овом подручју.³ За *алатурку* је изабран најлепши ћилим, богат биљним и геометријским мотивима, а украшен бордуром по рубовима ћилима. Украси на овом ћилиму, односно мустра, познати су као *пет кола*. То је пет букета цвећа оивчених геометријским мотивима. Највећи букет, односно *коло*, изаткан је у централном делу ћилима. Сваки мотив на ћилиму има своју поруку, значење, јер елементи поруке се могу комбиновати на различите начине.⁴

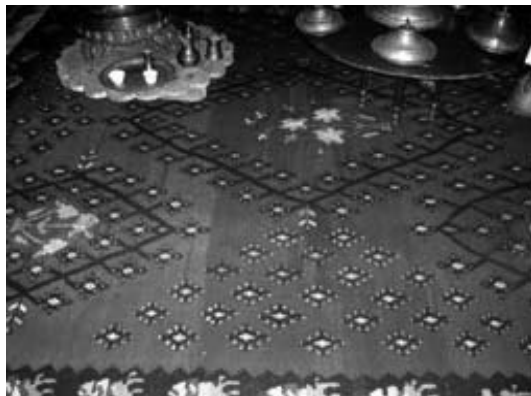
¹ Б. Влаховић, Етничка обележја у култури становања новопазарског краја, *Етнолошке свеске IX*, Београд, Нови Пазар, 1988, 15.

² А. Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево 1973, 86.

³ В. Ткалчић, *Сељачко ћилимарство у Југославији*, Загреб 1921, 4.

⁴ М. Драшкић, *Ћилимарство у Србији*, каталог Етнографског музеја у Београду, Београд 1967, 11.

⁴ Е. Лич, *Култура и комуникација*, Београд 1983, 66.

3. Ћилим ткан ручно техником клечања

Цвеће као мотив симболизује срећу, младост, здравље, а оивичено је венцем геометријских мотива *бомбицама* које, тако у венац повезане, представљају једну целину. Овај ћилим има и мање мотиве зване *луткице* које су изаткане између *кола*, односно цвећа и бордуре. Мотив *луткице* се некада другачије тумачио. Ова шара асоцирала је на вучију чељуст, вучији траг, а функција мотива се сводила на симболичну заштиту ткаље и њене породице од вукова, нарочито у сеоским породицама.⁵ Ово тумачење мотива *луткице* је уобичајено, нарочито у градским породицама. Сада овај мотив има улогу украса на ћилиму.

У доњем делу ове собе налази се део *дограма*, у зид уграђени дрвени намештај. Овај дрвени намештај је рађен кад и кућа, дакле око 1910. године. Средином 20. века је обојен, ради лакшег одржавања и њихове заштите. Саставне делове дограма сачињавали су: *хамам*, *фурунлук*, *џамлук*, *тереџе*, *душеклук*, *помоћни долап* и *подјуклук*. Међутим, у оквиру Одељења за етнологију, због недостатка појединих делова дограма, посетиоцима је изложена само једна половина дограма коју чине (с лева на десно): *душеклук*, *хамам*, као и помоћни долап *подјуклук* (испод *душеклука*).

Хамам је део намењен за купање и одржавање личне хигијене чланова породице. Под хамама је бетониран, а вода је одлазила кроз одводну цев. Хамам је, због одвода воде, увек грађен уз спољни зид собе који је окренут према башти. Коришћење хамама, односно купатила, подигло је културу становања на висок ниво који западни свет дуго времена није могао да достигне.⁶

⁵ М. Кахровић, Мотиви и њихове поруке ткани на ћилимима у Новом Пазару, *Новопазарски зборник 14*, Нови Пазар 1990, 102.

⁶ Р. Самарцић, *Београд и Србија у списима француских савременика XVI–XVII век*, Београд, 1961, 159–160.

4. Уграђени дрвени намештај дограм

Душеклук представља просторно највећи део дограма, намењен за смештај постељине. Свој назив је добио по душеку, постељи од вуне намењеној за удобан одмор и спавање. За госте се стављао посебан душек, као и јорган. *Подјуклук* је један од помоћних уграђених простора у оквиру доњег дела дограма, до *фурунлука*, намењен за одлагање дрва намењених за ложење пећи. У горњем делу „уврх“ собе, испод прозора, налази се *сећија* (сл. 5).

5. Сећија односно миндер за седење

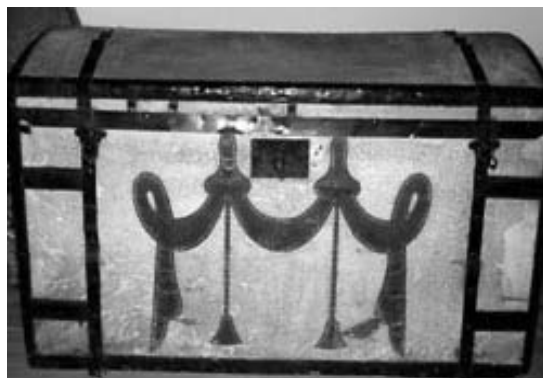
Преко дрвене сећије је постављен *миндер* или *шилте* напуњене сламом или вуном, а преко њега прострто је плишано платно којим су покриване дрвене даске седишта. Преко овог платна, које је тамно-плаве

боје, стављана је бела, уштиркана *патиска* оивичена ручно хекланом чипком *тентелом*. За *сећије* су се у Новом Пазару више користили називи *миндер*, *миндерлуци*, па се под овим називима подразумева целокупно постављено и сређено седиште. Миндерлуци представљају вредан део ове амбијенталне целине високе естетске вредности, а пружају максималну удобност и пријатност. До самог зида, за угоднији наслон, дуж целог седишта поређани су тврди јастуци попуњени сламом, *дембелуци*, опшивени платном, а украшени мотивима ручно везеним *клободаном*. Преко горњег дела ових јастука је бела *патиска*, оивичена хекланом чипком, која увек има функцију украса. Угаони део миндерлука, односно „ћошак“, његов је увек најбоље уређен кутак. (сл. 6). Кресе га ручно клободаном везени јастуци, затим јастук украшен хекланом чипком, као и велико огледало са *пешикир-махрамом* коју кресе цветни мотиви везени клободаном.

6. Лепо украшен „ћошак“ собе алатурка

Део покретног намештаја *алатурке* је и *сехара*, сандук рађен од дрвета, обложен комбинацијом коже и лима, а украшен ручно изрезбареним мотивима (сл. 7). *Сехара* је сандук у којем девојка приликом удаје доноси своју девојачку спрему. Осим *сехаре*, део покретног покућства ове *алатурке* јесте и израђен од бакра *мангал*. *Мангал* је једна већа, дубља посуда, најчешће од бакра, а ређе од месинга или земље, намењена за држање жара на коме домаћица подгрева јело, кафу и чај. Могао је да се купи у чаршији, у продавницама новопазарских занатлија.

7. Дрвени сандук сехара

Мангал је имао своје постоље, односно *мангал-тахту*, која је рађена од дрвета, а обложена металом јер се врућа посуда са жара у *мангалу* ставља на мангал-тахту. И ова *мангал-тахта* посетиоцима Музеја дочарава вештину новопазарских занатлија, јер су је радили у облику цвета. Метални делови подсећају на латице цвета.

8. Велики мангал од бакра са постољем

У овој соби на постољу, уз *мангал* налази се табла (послужавник) са *филџанима* и *џезвама* за кување кафе, уз *дегрмен*, односно ручни млин за млевење кафе и *ђугум* (бакарни суд за воду са широким грлићем) (сл. 8). *Алатурка* је била просторија у којој су гости, седећи на поду, јели. Приликом послуживања хране, да би се ћилим заштитио коришћен је велики, памучни чаршав *софрабез*, на који је стављана дрвена *софра*. Седење на поду, покривеном лепим, ручно изатканим ћилимима, био је обичај у муслиманским кућама, а настао је под утицајем оријенталне културе.⁷

⁷ Д. Габријан, *Македонска кућа или прелаз оријенталне у савремену европску кућу*, Љубљана 1955, 103.

9. Тепсија демирлија и сахани за послуживање јела

Јело за госте спремано је у кухињи (у приземном делу куће), а послуживано је гостима у *алатурки*. Јела су сервирана на великој, дрвеној софри или (у свечанијим приликама) на бакарној тепсији *демирлији* (сл. 9). За сервирање јела коришћене су лепо украшене посуде од бакра као што су: *сахани* (посуде за сарме, пуњене паприке, ћуфте), *ћаса* (дубља посуда за чорбу), *лењер* (већа, плића посуда за *јахнију*, веома цењено јело за госте направљено од пржене цигерице, пиринча и јагњетине).

10. Ибрик и лењен коришћени приликом прања руку

Пре и после јела, гости су прали руке водом коју им је девојка поливала из *ибрика* изнад *лењена*. За посушивање руку коришћен је леп пешкир, украшен цветним мотивима, ручно извезеним свиленим концем разних боја (сл.10). Плафон собе *алатурка* израђен је од *шашоваца*, дашчица од буковог дрвета, које су по својој ширини ужљебљене једна у другу. Све до друге половине 20. века шашовци, као и остали дрвени намештај, нису бојени тако да се после њиховог чишћења увек осећао пријатан мирис свежег дрвета. Касније, ради њихове заштите и лакшег одржавања, почело је бојење и лакирање безбојним лаком.

Део дрвеног, непокретног намештаја су и дрвени рафови, који су се налазили изнад прозора, одвојени мало од плафона, дуж сва три зида собе, осим четвртог, доњег зида, који је намењен за дограм. На рафовима су поређани *сахани*, *ленђери*, *ћаса*, *метеризи* и друге посуде.

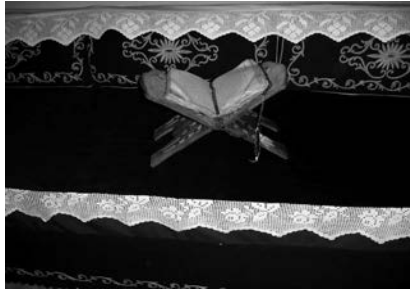

11. Плафон за шамовање и дрвени рафови

12. Завесе од беле патиске

Завесе су шивене од беле патиске. Хеклана чипка накнадно је нашивана и имала је улогу украса. Завесе су увек морале да буду чисте и уштиркане. Осим предмета помоћу којих посетиоци Музеја упознају део материјалне културе старих, градских породица, у овој соби су изложени и предмети који приказују духовну културу породице којој је соба *алатурка* припадала. На миндеру се налази исламска верска књига *Кур'ан*. Ова књига је постављена на посебно дрвено, ручно изрезбарено постоље, старинску школску клупу, односно *пештахту*. Дакле, породица Ферхатагић која је поклонила ову собу Музеју Рас била је исламске вероисповести. Поред *Кур'ана*, ту се налази и *теспих* (бројанице) такође коришћен приликом верског учења. Духовну културу ове породице посетиоци упознају и преко *леуха* (*левхи*) (калиграфски написани и урамљени цитати из *Кур'ана*) које висе на зиду *алатурке*.

13. *Peşтахта са Кур'аном и теснихом*

Поред материјалне и духовне, предмети у *алатурки* приказују и социјалну културу породице којој је *алатурка* припадала. За традиционална друштва је карактеристично да су сви чланови друштва прихватили успостављени систем вредности и друштвени ред. Приликом проучавања начина на који су коришћене просторије у старим градским кућама у Новом Пазару, дошли смо до закључка да су у традиционалним друштвима постојале потчињене категорије људи. То су биле жене и млађи, који су једноставно прихватили тадашњи друштвени поредак. У старим градским кућама за боравак у најлепше опремљеној просторији, *алатурки*, која је била намењена за госте, предност су имали мушкарци. У муслиманским породицама, када су гости долазили мушкарци су примани у једној, а жене у другој соби. Наравно, за мушкараце је то била *алатурка*, у којој није било места за млађе. Место за госта је било „уврх“ собе, на лепо опремљеном миндеру, а до њега је место за „главу породице“, односно домаћина. Распоред, кретање и састајање у простору између људи који комуницирају говоре више од речи.⁸ У традиционалним друштвима мушкарац представља „светиљку спољашњости“ јер највише од њега зависи углед породице, а жена представља „светиљку унутрашњости“. Кућа има напредак преко жене, а за њено спољашње представљање задужен је мушкарац.⁹

Нови Пазар је у току 20. века доживео велике урбане промене које су биле резултат великог друштвеног развоја, индустријализације и таласа модернизације. Традиционално унутрашње уређење у кућама је из основа измењено. Савремени намештај је потиснуо стари, традиционални. У свим друштвима постојање сингуларизације веома утиче на судбину старих, наслеђених ствари.¹⁰ Овакво схватање је позитивно утицало да се омогући на-

⁸ Едвард Хол, *Неми језик*, Београд 1976, 173.

⁹ Пјер Бурдије, *Нацрт за једну теорију праксе, Три студије о кабилској етнологији*, Београд, 1999, 51.

¹⁰ I. Kopytoff, The cultural biography of things: commoditization as process, u: A. Appadurai, (ed.), *The Social Life of Things, Commodities in cultural perspective*, Cambridge University Press, 1986, 64–91; Игор Копитов, *Културна биографија ствари*, (превод Зорица Ивановић), текст у рукопису, Библиотека Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду, 13.

бавка многих предмета у Одељењу за етнологију. Наиме, емотивна везаност чланова породице за неки стари део намештаја утицала је да се тај предмет не баца, већ да се поклони Музеју.

Материјални предмети заиста могу прелазити границе генерација, али ипак групе са којима су они повезани имају жељу за њиховим мењањем.¹¹ У градским кућама које имају *алатурку*, њена намена је углавном промењена. Ова соба је некада била углавном намењена за госте, а данас је то соба за дневни боравак, односно савремено опремљен салон. *Алатурка* је у неким кућама остала неизмењена, али нема више своју некадашњу намену. Она сада углавном служи за приказивање, јер је гостима који посете старе градске куће занимљива и лепа просторија.

Завршно разматрање

Овако значајних амбијенталних целина као што је *алатурка* све је мање. О њиховом чувању и заштити брину породице у чијим се кућама налазе, у зависности од финансијских могућности. Међутим, ради њиховог чувања и даље заштите требало би да предузме одређене мере и сама општина Нови Пазар у сарадњи са Етнографским музејом у Београду. Наиме, требало би да се формира један тим стручњака, у чијем саставу би били конзерватори за дрво, метал и текстил. Они би посетили градске куће *алатурка* и предложили породицама мере за њихову успешну и неопходну заштиту.

Осим тога и медији у овом граду могли би да одиграју важну улогу у очувању овог културног наслеђа. Путем емисија у којим би конзерватори гледаоцима давали стручне савете за заштиту од пропадања старог, дрвеног намештаја, затим сахана од бакра, ибрика и других вредних посуда, старих предмета од текстила, као што су пешкири, јастук-бошче везене клободаном и друго, побољшала би се обавештеност власника ових предмета. Погрешним начинима одржавања ових предмета они се оштећују, а неки и потпуно уништавају.

Данас Нови Пазар све више израста у један савремени, привредни и културни регионални центар. Захваљујући својој мултиетничкој и мултикултурној компоненти овај град има улогу значајног транзитног и туристичког центра, односно незаобилазног путног правца. Наравно то се позитивно одражава на установу културе као што је Музеј Раса и на број њених посетилаца. Занимљива је реакција посетилаца који се први пут срећу са неким елементима оријенталне културе присутним у оквиру *алатурке*. Многи од њих често питају где би могли да купе неке од изложених предмета. Нај-

¹¹ Данијел Милер, Артефакти и значења предмета, *Трећи програм*, год. I–II, бр. 125–26, Београд, 2005, 249.

чешће се интересују за производе од глине или бакра, односно сахане, ибрике, тестије, мангале и друге предмете на жалост више не могу нигде у граду да купе због нестајања многих старих заната, међу којима су кујунџијски, грнчарски и калајџијски занат. Међутим, да ли постоји начин да се посетиоцима Музеја омогући да купе производе старих заната? Како оживети старе занате или зауставити њихово даље нестајање? Како спасити ово културно наслеђе од нестајања?

У Србији је званично регистровано 70 старих, традиционалних заната који чине део наслеђа које није заштићено.¹² Ове занате не чине само њихови готови производи већ и знање, вештина, као и технологија који се примењују да би предмет настао. Ипак један битан корак је учињен, али не од стране етнолога већ од правника. Наиме, у октобру 2006. године, студенти Правног факултета поднели су Савету Европе нацрт *Конвенције о заштити старих и традиционалних заната*. Овом *Конвенцијом* планирано је предузимање низа мера на националном и европском нивоу, којима би се очували и заштитили традиционални занати и њихови производи. Ова *Конвенција* још није ратификована од свих земаља чланица Савета Европе, а осим Србије ту су Велика Британија, Немачка, Шпанија, Кипар, Финска и Литванија.¹³

Сваки предузети корак у очувању културног наслеђа вредан је и значајан. Тако је и са културним наслеђем у Новом Пазару. Предмети изложени у оквиру приказане *алатурке* део су вредног и значајног културног наслеђа овог града. Зато их треба на стручан начин заштитити и пружити могућност посетиоцима Музеја Рас да их виде и схвате њихову улогу, вредност и значај.

Литература

- Burdije, P. *Nacrt za jednu teoriju prakse, Tri studije o kabilskoj etnologiji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999.
- Влаховић Бреда, Етничка обележја у култури становања новопазарског краја, *Етнoлошке свеске IX*, Београд – Нови Пазар, 1988.
- Gabrijan D., *Makedonska kuća ili prelaz orijentalne u savremenu evropsku kuću*, Ljubljana, 1955.
- Драшкић М., *Тилимарство у Србији*, каталог Етнографског музеја у Београду, Београд, 1967.
- Ђорђевић Биљана, Заштита старих и традиционалних заната – Европска конвенција и национални интерес, *Музеји 1*, Београд, 2008.

¹² Биљана Ђорђевић, Заштита старих и традиционалних заната – Европска конвенција и национални интерес, *Музеји 1*, Београд 2008, 147.

¹³ Биљана Ђорђевић, *н. д.*, 150.

- Кахровић М., Мотиви и њихове поруке ткани на ћилимима у Новом Пазару, *Новопазарски зборник* 14, Нови Пазар, 1990.
- Kopitoff I., The cultural biography of things: commoditization as process, U: A. Appadurai, (ed.), *The Social Life of Things, Commodities in cultural perspective*, Cambridge University Press, 1986; Игор Копитов, *Културна биографија ствари* (превод Зорица Ивановић), текст у рукопису, Библиотека Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду.
- Lič Edmund, *Kultura i komunikacija*, Beograd, 1983.
- Miler Danijel, Artefakti i značenja predmeta, *Treći program*, god. I–II, br. 125–126, Beograd, 2005.
- Самарџић Р., *Београд и Србија у списима француских савременика XVI–XVII век*, Београд, 1961.
- Tkalčić V., *Seljačko ćilimarstvo u Jugoslaviji*, Etnološka biblioteka br. 5, Zagreb, 1921.
- Hol Edvard, *Nemi jezik*, Beograd, 1976.
- Škaljić Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, treće izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 1973.

Muradija Kahrović

ALLA TURCA IN THE RAS MUSEUM IN NOVI PAZAR

Summary

The Ras Museum in Novi Pazar was founded in 1953. Originally a modest collection, it has grown into a complex museum that encompasses the fields of archeology, history, ethnology, numismatics, applied art and modern art. The permanent exhibition at the Ras Museum's Department of Ethnology includes a reconstructed *Alla Turca* room that reflects urban families' culture of living in Turkish style houses, built during the late 19th and early 20th centuries. Exhibits, the integral parts of *Alla Turca* room, are about 100 years old and therefore interesting and valuable to every visitor of the museum. *Alla Turca* shows part of the spiritual, social, and particularly material culture of the family who lived there. This ambience, *Alla Turca*, enables visitors to learn about a valuable and important part of the cultural heritage of Novi Pazar.